

Марија М. Павловић¹,
Ана Д. Сарвановић

Универзитет у Београду, Учитељски факултет,
Београд, Србија

Оригинални
научни рад

Пандемијски изазови за наставау ликовне културе у млађим разредима основних школа у Републици Србији

Резиме: У уводном делу рада се на основу релевантне научне и стручне литературе из области образовања уметности указује на значај визуелних уметности за целокупни развој и квалитетно образовање деце. С намером да се укаже на позицију предмета Ликовна култура у млађим разредима основних школа у Републици Србији, разматра се фонд часова овог предмета према плану наставе и учења од првог до четвртог разреда. Пандемија изазвана новим вирусом корона (SARS-CoV-2), која је почела почетком 2020. године и још увек траје и редефинише начине на које живимо, натерала је учитеље да пронађу нове начине организације наставе у складу са прописаним епидемиолошким мерама. Циљ овог рада је да испитамо како су се учитељи изборили са изазовима које је намећула пандемија у контексту предмета Ликовна култура и да ли је ова област у датим околностима променила свој статус у односу на остале наставне области. Упитником је обухваћено 138 учитеља (N=138) из различитих градова и места Републике Србије. Резултати истраживања показују да су учитељи морали значајно да мењају и прилађују наставу. Такође, долази се до закључка да учитељи сагледавају и истичу недовољан утицај промена – смањен фонд и трајање часова ликовне културе, немогућност рада ученика у пару или групи, као и увођење онлајн-наставе – на развој деље ликовне стваралаштва.

Кључне речи: уметности у образовању, настава ликовне културе, пандемија, онлајн-настава.

¹ marija.pavlovic@uf.bg.ac.rs

Copyright © 2022 by the authors, licensee Teacher Education Faculty University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

Увод

Позиција уметничких предмета у односу на друге предмете унутар образовних курикулума нити је нова тема у области образовања нити је уско везана за нашу земљу. Иако се у релевантној странијој литератури најчешће користи обједињујући термин у множини – *уметности* (енг. *arts*) – који се односи на визуелне уметности, музику, драму и плес – у овом раду ће фокус бити на визуелним уметностима, односно положају предмета Ликовна култура² у прва четири разреда основношколског образовања у Републици Србији. Од увођења наставе уметности у опште образовање, са експанзијом масовног образовања и јавних школа у 19. веку, она никада није имала статус који имају друге дисциплине које се у школама изучавају, већ маргинализовано место (Bresler, 1998). Стиче се утисак да се борба за уметничке предмете у општем образовању, коју и данас воде заговорници образовања у уметности и велике светске организације³, никада није ни водила за њихову централну позицију унутар курикулума, већ пре за опстанак у њему. Стога се у раду управо бавимо местом и значајем визуелних уметности у општем образовању и испитујемо да ли се и колико статус предмета Ликовна култура у нашим школама променио за време пандемије вируса корона. Испитујући ставове учитеља о реализацији наставе ликовне културе у нашој земљи за време

пандемије у току школске 2020/21. године⁴, дошли смо до сазнања у којој мери и на који начин су учитељи успели да реализују часове ликовне културе, прилагоде их уведеним епидемиолошким мерама и савладају многе потешкоће у новонасталим околностима.

Положај визуелних уметности у основном образовању. Маргинализација уметничких предмета у општем образовању изграђена је на традиционалном поимању сазнања (когниције), односно на картезијанском схватању, према коме су тело и ум два независна ентитета, од којих је само ум везан за процес сазнања. Отуда се на уметности – у којима су тело и чула кључни за процес истраживања и сазнавања (Bresler, 2004) – у школском контексту (али и ван њега) дуго гледало као на неинтелектуалне, некогнитивне активности, активности које су сличније игри него озбиљном раду и учењу, у којима се ангажују руке и тело, а не глава/ум. Иако је дуализам тело : ум у филозофији и научној мисли превазиђен још од Хајдегера, и иако се од когнитивне револуције и немачког психолога перцепције Рудолфа Арнхајма (Rudolf Arnheim, 1954; 1969) ликовни израз тумачи као резултат *визуелног мишљења*, уврежено становиште да визуелне уметности припадају афективном/емоционалном, а не сазнајном/когнитивном пољу, и даље има превагу у општем образовању (Eisner, 1968; 1976; 1992; 2002; Gardner, 1973; Southworth, 1982; Bresler, 1998; Hadži Jovančić, 2012; и други).

Позитивистички настројени курикулуми стављају у центар образовања „академске” предмете, односно оне за које сматрају да доприносе развоју и нези интелекта – математика, наука, читање, писање. Овде немамо намеру да умањимо стварни значај који ове области имају за развој сваког појединца, већ да укажемо на хијерар-

2 Предмет Ликовна култура у нашим школама обухвата широк опсег визуелних садржаја, будући да визуелне уметности у контексту школе подразумевају традиционалне медије ликовних и примењених уметности, савремене медије, уметничке занате и тако даље.

3 Британско Национално удружење за образовање у уметности и дизајну (NSEAD), америчка Национална асоцијација за уметничко образовање (NAEA), Канадско удружење за образовање кроз уметност (CSEA), Интернационално удружење за образовање кроз уметност (INSEA), Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (UNESCO) и др.

4 Иако пандемија још увек траје и настава се у школама изнова прилагођава различитим епидемиолошким мерама, у раду је обухваћено истраживање организације наставе у школској 2020/21. години, као првој целој школској години у овим ванредним околностима.

хизацију области која постоји у нашим школама, у којој су уметности на последњем месту. Другим речима, иако су присутне у школским програмима, уметности се не посматрају као још једна, подједнако важна, јединствена област *сазнања*. Овоме сведоче изјаве које се често могу чути од свих учесника наставног процеса – да су „[...] Музичка и Ликовна култура, у нашој образовној пракси [...] углавном, и одувек, посматрани као предмети у другом плану, допуна или одмор од 'заиста значајних' образовних предмета” (Hadži Jovančić, 2012: 260). Стиче се утисак да школе и даље занемарују природу самог детета, заборављајући да „[м]и на свет долазимо са најбољом опремом за учење кроз уметности, јер све почиње са аудитивним, кинестетичким, говорним или визуелним способностима којима смо обдарени. Уколико то занемаримо у процесу образовања, онда нарушавамо значајан део наших капацитета за живот и учење” (Hadži-Jovančić, 2010: 17).

Већ поменути међупредметну хијерархију данас још више утврђује тренутно стање у образовању, које је више него икада раније у својој историји постало технократско и мерљиво (Sarvanović, 2017). Мерење и рангирање образовних постигнућа, какво се, на пример, спроводи кроз ПИСА тестове, постало је важније од промишљања шта добро образовање заиста јесте (Biesta, 2017). Уметности које негују процесе, форме искуства, разноврсност и нестандардизована решења никако не могу да се уклопе у све популарнију квантификацију образовања. Савремени образовни систем ставља у први план оне предмете чији се исходи лакше мере, те је јасно да уметнички предмети поново губе трку.

Међутим, морамо истаћи да без обзира на то што курикулуми у свету, па тако и код нас, дају предност а самим тим и већи простор другим „значајнијим” предметима, истраживања показују да се многи учитељи не слажу са овак-

вим одлукама креатора наставних програма. У Великој Британији је спроведено испитивање ставова директора школа и учитеља о уметности и дизајну у основним школама (Downing et al., 2003; према: Watts, 2005), које је показало да већина испитаника верује да сврха наставе уметности и дизајна јесте развијање вештина повезаних са креативношћу, комуникацијом и изражавањем. Многи учитељи сматрају уметност кључном за подизање стандарда у школама; такође је примећен утицај уметности на мотивацију, понашање, присуство и самопоштовање, што управо одражава критички став и циљеве наставника насупрот ограничењима „недобронамерног” система (Downing et al., 2003; према: Watts, 2005: 13).

Значај визуелних уметности у ошћем образовању. Немали број аутора и истраживача из области образовања је током последњих деценија наглашавао значај које уметности имају у образовању – од тога да је уметност важна за развој дечје маште и креативности, преко тога да је кључна за свакодневно искуство у дечјим животима, до тога да се кроз уметности симболички изражавају осећања, да се преноси перцепција на когнитивни начин или да се обезбеди емотивна катарза – указујући пре свега да су „[...] уметности један од најприроднијих и најсигурнијих путева којим деца могу да напредују у свом сазнавању и учењу” (Suk Min, 2013). Један од најзначајнијих међу њима, Елиот Ајзнер (Eisner, 2002), који се током своје целокупне професионалне каријере залагао за значај уметности у образовном систему, настојао је да позиционира уметности у општем образовању и испита како оне доприносе когнитивном развоју. Ајзнер је у уметничком раду видео не само начин стварања перформанси и продуката, већ и „[...] начин стварања наших живота, ширење наше свести, обликовање наше нарави, задовољавање наше потраге за смислом, успостављање контакта са другима и дељење културе” (Eisner, 2002: 3). Нудећи другачију перспективу гледања

на уметности у образовном контексту, Ајзнер у први план ставља њене когнитивне функције. Пружајући моделе помоћу којих можемо да доживимо свет на нове начине, уметности нам помажу да научимо да га примећујемо – те у том смислу уметности јесу начин сазнања. Такође, тиме што дају легитимитет машти као средству за истраживање нових могућности, уметности нам омогућавају да искусимо све оно што нисмо могли свесно/директно, односно да замислимо све оно што заправо не можемо видети, окусити, додирнути, чути и помирисати. Уметности усавршавају наша чула, те кроз њих можемо да истражимо сопствене „унутрашње пејзаже” и доживимо „опсег и разноликост наших респонсивних капацитета” (Eisner, 2002: 11). Кроз уметности се изражавају индивидуалности и вежбају и развијају имагинативне способности, а које су од суштинског значаја у научним открићима. И научници и уметници својим радом заправо преиспитују постојеће начине доживљавања света, замишљају шта би могло бити и користе своје знање, техничке вештине и свој осећај да остваре оно што су замислили.

Данас, у време пандемије изазване новим вирусом корона SARS-Cov-2, многе светске организације поново истичу значај уметности – представљајући их као најуниверзалнији начин за подизање солидарности, изражавања осећања и буђење маште – наглашавајући да је образовање место одакле све то почиње. Тако је поводом Међународне недеље образовања о уметности 2021. године УНЕСКО на свом сајту о значају уметности изнео следећи став: „У свој својој разноликости, уметност је битна компонента свеобухватног образовања за потпуни развој појединца. Данас [у време пандемијске кризе] су вештине, вредности и понашања које промовише уметничко образовање важнији него икад. Ове способности – креативност, сарадња и маштовито решавање проблема – развијају флексибилност, негују уважавање културне разноликости и слободу изражавања и негују

иновативност и вештине критичког мишљења” (International Arts Education Week, 2021). Такође, једна од званичних изјава америчке Националне асоцијације уметничког образовања гласи да су визуелне уметности од суштинске важности за учење у раном детињству. Тиме што подржавају вишеструке начине учења и сазнања, што омогућавају деци да комуницирају, представљају и изражавају мисли, осећања и перцепције и тиме што развијају машту, креативност и флексибилно размишљање, визуелне уметности помажу деци да негују природну радозналост и изградe сопствено разумевање света (NAEA Position Statement on Early Childhood Art Education, 2021).

Осим за холистички развој сваког детета, велики значај и могућности уметности у образовању препознају све више и аутори који се баве инклузивним образовањем. Аутори Ђуковић, Мрвош и Радовановић (Ђуковић и сар., 2020) посебно истичу оне вредности које се негују кроз бављење уметношћу у образовању – различитост и другачије начине размишљања, сазнавања и комуницирања са собом и светом око себе – а које су посебно важне када је реч о образовању деце која имају одређене тешкоће у учењу и комуницирању.

Предмет Ликовна култура у оквиру плана и програма наставе и учења – фонд часова

Цртање, као наставни предмет, уведен је у наше основне школе 1883. године, на основу *Наставног плана за ниже и више основне школе* (Nikolova, 2007). Реформом школства, 1959. године назив предмета је промењен у Ликовно васпитање, а 1984. године у Ликовна култура, што се задржало и до данас. У међувремену су се у више наврата спроводиле реформе у образовању, али значајних реструктурирања садржаја предмета није било. Без обзира на те промене, по фонду часова је позиција ликовне културе у нашим школским курикулумима увек била маргинална.

на (Hadži-Jovančić, 2010; Hadži Jovančić, 2012). У сва четири разреда основне школе постојао је фонд од два часа недељно до 2003. године, када је дошло до смањења броја часова за први разред. Тако данас, према наставном плану (PPNU, 2017), фонд часова за ликовну културу износи 36 часова у првом и 72 часа⁵ на годишњем нивоу у другом, трећем и четвртном разреду основне школе. Ако бисмо узели у обзир претходно описани значај који уметности имају за целокупни развој деце, као и чињеницу да бављење уметношћу подразумева процесе који нису условљени кратким временским оквирима нити крајњим резултатима, јасно је да им се оставља премало простора у нашим школским плановима.

Са догађајем пандемије која се појавила почетком 2020. године и која још увек траје и редефинише начине на које живимо, учитељи су морали да проналазе нове начине организације наставе у складу са прописаним епидемиолошким мерама. Настава током ових ванредних околности се може описати управо као „[...] неизвесна, непредвидива и променљива ситуација, која захтева стална реструктурирања, преобликовања и рефлексију од стране наставника“ (Sarvanović, Pavlović, 2021: 166). Од проглашења ванредног стања настава се најпре одвијала путем ТВ часова који су емитовани на РТС-овим каналима и преко платформе РТС Планета, у одељку „Моја школа“ (Моја škola, 2020), док је цела 2020/21. школска година била организована са скраћеним часовима (PPPVO, 2020), углавном подељених одељења на две групе и уз забрану рада у паровима или у групама⁶. Осим што

рад у пару или групи доприноси сарадњи и развоју комуникацијских вештина, различити начини организације ученика представљају саставни део планирања часова ликовне културе, те је овако организована школска година била пуна ограничења.

Значајан део наставне праксе у Србији у току школске 2020/21. године била је реализација онлајн-наставе која се изводила када је више ученика у одељењу било заражено и, такође, у случајевима када су родитељи изразили жељу да њихова деца прате овај облик наставе. Међутим, намеће се питање да ли је било могуће организовати ефикасне онлајн-часове ликовне културе, с обзиром на то да је то област у којој су, поред практичног рада са и у материјалима, неопходне и адекватне демонстрације ликовних техника и поступака од стране учитеља, као и разговори са ученицима о њиховом стваралаштву и целокупном уметничком процесу. Национална асоцијација родитеља и наставника Србије – НАРНС (Likovna kultura u nastavi na daljini, 2021) на свом сајту дала је осврт на извођење предмета Ликовна култура у настави на даљину, описујући проблеме и изазове од почетка пандемије. Као највећи проблем истиче се проналажење платформи путем којих настава ликовне културе не би много трпела, уз додатне потешкоће у виду недостатка основне информатичке писмености наставника и родитеља. Прилагођавање новим начинима наставе, модификовање начина рада и наставника и ученика резултирало је смањењем захтева за ученике.

Методолошки оквир истраживања

Од тренутка када је почела пандемија изазвана вирусом корона SARS-CoV-2 спроведен је значајан број истраживања која се баве утврђивањем у којој мери новонастале околности утичу на реализацију наставе и уопште на целокупан процес образовања, како у свету, тако

5 Фонд часова за остале предмете изгледа овако: Српски језик 180 часова, Математика 180 часова, Свет око нас / Природа и друштво 72 часа, Музичка култура 36, Физичко васпитање 108 часова на годишњем нивоу у сва четири разреда.

6 Подељена одељења резултат су епидемиолошких мера којима је дефинисан максимални број особа на једном квадратном метру, док је немогућност рада у паровима или у групама последица прописаног држања социјалне дистанце (2 м) између две особе, како на отвореном, тако и у затвореном простору.

и у нашој земљи. Најчешће се испитује како се у овој ситуацији сналазе наставници и са којим проблемима се сусрећу, као и који су доприноси и недостаци учења на даљину које се остварује посредством компјутера, телекомуникација или телевизије (Andrew et al., 2020; Radulović, Sekulić, 2021; Đorđić, Cvijetić i Damjanović, 2021; и други). Међутим, испитујући страну и домаћу литературу, утврдили смо да нема довољно истраживања која се баве наставом ликовне културе у контексту пандемије.

Стога, *циљ сироведеног истраживања* био је да испитивањем ставова учитеља о њиховом искуству у току наставне праксе у школској 2020/21. години утврдимо у којој мери су успели да прилагоде наставу ликовне културе другачијим околностима, односно уведеним епидемиолошким мерама. Из овако формулисаног циља проистекли су следећи *задачи истраживања*:

1. Утврдити у којој мери су промене у организацији наставе у основним школама и уведене епидемиолошке мере услед пандемије изазване вирусом корона утицале на реализацију наставе ликовне културе;
2. Испитати ставове учитеља о вредностима и недостацима онлајн-наставе, као и у којој мери и на који начин су одржани онлајн-часови ликовне културе у току школске 2020/21. године;
3. Испитати ставове учитеља о пуном фонду и трајању часова ликовне културе.

Инструмент истраживања је упитник који је у електронском облику достављен испитаницима – учитељима запосленим у основним школама у Републици Србији пред крај школске 2020/21. године (мај и јун 2021. године). Упитник садржи дванаест питања, од којих се прва два односе на информације као што су место у коме се налази школа у којој је испитаник запослен и разред коме предаје у току наведене школске

године. Осталих десет питања се баве реализацијом наставе ликовне културе у току пандемије, међу којима су четири питања формулисана са понуђеним одговорима, док су остала отвореног типа. Питања су осмишљена тако да у што већој мери одговоре на постављене задатке истраживања, попут утврђивања утицаја промена у организацији наставе у основним школама услед пандемије на реализацију наставе ликовне културе, као и испитивање ставова учитеља о онлајн-настави и о значају пуног/редовног фонда часова ликовне културе.

У испитивању је учествовало 138 учитеља, који су реализовали наставу те школске године у складу са актуелним епидемиолошким мерама у различитим градовима и местима Републике Србије, као што су: Београд (општине Вождовац, Земун, Нови Београд, Звездара, Чукарица, Обреновац, Гроцка), Зрењанин, Чачак, Смедерво, Смедеревска Паланка, Аранђеловац, Врњачка Бања, Уб, Коцељева, Моравци, Пећинци. Подаци прикупљени током истраживања обрађени су квантитативно и квалитативно.

Анализа и интерпретација резултата

У складу са циљем истраживања, а то је да се утврди у којој мери и на који начин су учитељи успели да реализују часове ликовне културе у школској 2020/21. години и прилагоде их уведеним епидемиолошким мерама, као и у односу на дефинисане истраживачке задатке, у даљем тексту ћемо резултате структурисати у три целине: 1) утицај уведених епидемиолошких мера и промена у организацији наставе у основним школама услед пандемије на реализацију наставе ликовне културе; 2) предности и недостаци онлајн-наставе и начин реализације онлајн-часова ликовне културе и 3) значај пуног фонда часова ликовне културе и часова од 45 минута.

Утицај уведених епидемиолошких мера и промена у организацији наставе у основним школама услед пандемије на реализацију наставе ликовне културе. Истраживањем су обухваћени учитељи који су током школске 2020/21. године држали наставу од првог до четвртог разреда основне школе: исти број њих (по 23,7%) у првом, другом и четвртог разреду, нешто мање у трећем (22,3%), док је било и испитаника који су имали комбинована одељења, али знатно мање (6,6%). Непосредно пре почетка школске године донет је *Правилник о посебном програму образовања и васпитања (Правилник о посебном програму образовања и васпитања, 2020)*, који се примењује у ванредним околностима. С обзиром на то да су школе, у односу на план и програм наставе и учења и препоруке за организацију и реализацију наставе, самостално одлучивале како ће прилагођавати наставу, интересовало нас је да ли и у којој мери су учитељи успели да реализују часове из ликовне културе. Њих 63,7% се изјаснило да јесте држало часове ликовне културе, али у складу са изменама у распореду за ту школску годину. Учителија који јесу држали часове ликовне културе, али ређе, јер су се посветили више садржајима других предмета – било је 13,8 %, док њих 2,9% није уопште реализовало наставу ликовне културе у овом периоду. Оно што је изненађујуће јесте да је чак 19,6% испитаника изјавило да је држало часове ликовног исто као и раније у нормалним околностима, на основу чега се може претпоставити да је значајан број учитеља, увиђајући значај довољне заступљености овог предмета у млађем основношколском узрасту, часове реализовало продужавајући их на различите начине⁷.

7 У истраживању спроведеном крајем школске 2020/21. године са студентима Учитељског факултета у Београду на методичкој пракси дошло се до закључка да је највећи део испитаника продужавао часове ликовне културе користећи време од одмора или од наредног часа како би ученици стигли да заврше своје ликовне радове (Sarvanović, Pavlović, 2021).

Због епидемиолошке ситуације је уведена још једна значајна промена у организацији наставе у основним школама, а то је подела одељења како би се смањио број ученика истовремено присутних у учионици. С обзиром на то да су одељења најчешће дељена у две групе, занимало нас је на који начин су учитељи организовали рад ученика у подељеним групама. Циљ учења предмета Ликовна култура је за све ученике исти, као и предвиђени исходи за сваки разред (*Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања, 2017*), те је очекивано било да учитељи реализују наставу у складу са тим прописима. Резултати показују да је 75,4% испитаника задавало ученицима увек исте ликовне задатке у обе одељенске групе, 16,2% је некад давало исте, а некад различите задатке, док је само један испитаник изјавио да је увек давао различите задатке. Остали испитаници, који су се изјаснили по овом питању, нису делили одељење на две групе, јер су имали мање ученика. Занимало нас је који су били разлози учитеља за давање истих или различитих задатака. Дошло се до закључка да су учитељи који су ученицима у обе одељенске групе задавали исте задатке најчешће то чинили јер су се придржавали наставног плана и програма Министарства просвете (*Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања, 2017; Правилник о посебном програму образовања и васпитања, 2020*). Један од значајних разлога за давање истих задатака била је управо намера да се постигну исти циљеви код свих ученика у контексту упознавања и савладавања садржаја предмета Ликовна култура, што илуструјемо следећим одговором: *Ученици су имали увек исте ликовне задатке у обе групе како би у целини била обрађена тема и сваки ученик имао прилику да прође одређени начин рада, ликовне вештачке и методе*. Учителија

који су се изјаснили да су давали ученицима некад исте, а некад различите задатке радили су то јер су се прилагођавали индивидуалним могућностима ученика, а још чешће су различите задатке давали како би од радова ученика из обе групе правили богатије заједничке композиције.

С обзиром на то да су школске 2020/21. године уведене епидемиолошке мере које су подразумевале да се на часовима држи одређена дистанца између ученика, интересовало нас је да ли су се учитељи придржавали прописаних мера и да ли су давали ученицима да раде ликовне задатке у пару или у мањим групама. Највећи проценат испитаника (60,9%) изјаснио се да није давао ученицима да раде ликовне задатке у пару или у мањим групама, јер је управо било противно епидемиолошким мерама. Значајно мањи проценат учитеља (29%) навео је да је понекад давао такве задатке, само 5% њих је често давало ученицима да раде ликовне задатке у пару / мањим групама. Остали испитаници су одговорили да нису давали задатке на овај начин јер нису ни у нормалним околностима (2,9%) или нису ни дали одговор на постављено питање (2,2%). Дакле, већина је поштовала епидемиолошке мере, иако се из њихових наредних одговора може видети мишљење да је тако деци био ускраћен важан сегмент рада на часовима ликовне културе.

Такође, *Правилником о посебном програму образовања и васпитања (Pravilnik o posebnom programu obrazovanja i vaspitanja, 2020)* за ову школску годину су били прописани часови у трајању од 30 минута, те смо желели да сазнамо како су учитељи превазилазили проблем скраћених часова ликовне културе. Добили смо различите одговоре, од којих се издвојило неколико категорија ставова испитаника. Учитељи су проблем скраћених часова решавали тако што су: дозвољавали ученицима да завршавају радове код куће; смањивали тежину задатака, од-

носно бирали најмање захтевне ликовне технике за чију реализацију није потребно пуно времена; скраћивали су уводни део часа који је иначе предвиђен за демонстрацију ликовних техника и разговор о теми/мотиву часа; „украли“ би мало времена од других часова, одмора, радили ликовне радове за време часа пројектне наставе или одељенског старешине; замењивали су часове у распореду тако да ликовно раде два часа везано; повезивали су теме / наставне јединице са другим предметима како би на часу ликовне културе имали више времена за рад са материјалима; ученици су унапред спремали материјале, подлоге за рад, па чак и започињали радове код куће. Закључујемо да су учитељи на различите начине настојали да се изборе са овом мером, али је јасно да им је скраћење часова на 30 минута представљало велики проблем у реализацији наставе ликовне културе.

Предности и недостаци онлајн-наставе и начин реализације онлајн-часова ликовне културе. Учење на даљину је једна од области образовања која се најбрже развија и која подразумева употребу информационих технологија заснованих најчешће на коришћењу интернета (UNESCO, 2002). Верује се да овакав вид учења има многе предности, као што су: „[...] ученици уче властитим темпом, на месту где то желе и онда када то желе; ученик је тај који одлучује како ће да учи и о облику интеракције коју ће да остварује са наставником и другим ученицима; осим што усваја садржаје због којих и јесте укључен у процес учења на даљину, ученик стиче знања и вештине о коришћењу различитих технологија; наставници су у прилици да уче од ученика који самостално трагају за информацијама путем различитих електронских извора (Hiroshi & Shintaro, 2002; према: Ђорђевић, Свијетић и Дамјановић, 2021: 87). Са друге стране, постоје и многи недостаци оваког облика наставе. Осим тога што нове технологије могу да буду непоуздане, често су и недоступне свим ученицима, што прави разлику међу њима (Andrew et al., 2020; UNESCO, 2020), могу

изазвати недостатак мотивације за учење, а често и сами наставници испољавају бриге у вези са дигиталним технологијама јер не располажу „[...] потребним информацијама о њиховим карактеристикама, ефектима и предусловима за њихово коришћење” (Radulović, Sekulić, 2021: 100). Желели смо да испитамо ставове учитеља о предностима и недостацима оваквог облика наставе ликовне културе, као и које платформе су најчешће коришћене.

Нешто мало више од половине испитаника (53,6%) школске 2020/21. године је имало ученике у одељењу који су похађали онлајн-наставу. Користили су следеће платформе и апликације за реализацију оваквог вида наставе: Гугл учионицу, РТС Планету, Вибер, Падлет (енг. *Padlett*) и друге. Од 53,6% испитаника који су држали онлајн-наставу 24,3% је навело да је користило Гугл учионицу, 22,9% је РТС Планету, 13,5% апликацију Вибер, 8,1% мејл, само 1,3% Зум и исто толико Падлет. Део ових испитаника је користио више од једне платформе за учење на даљину, и то на различите начине: слали су ученицима презентације и задатке путем мејла или Вибера, давали су упутства да се прате часови на РТС Планети, а затим су постављали задатке на Гугл учионици итд. Осталих 28,6% није дало прецизне одговоре на који начин су реализовали онлајн-наставу, односно које су апликације и платформе користили.

Када су у питању предности и/или мане онлајн-наставе ликовне културе, добили смо одговоре од свих испитаника, без обзира на то да ли су школске 2020/21. године имали ученике који су похађали онлајн-наставу или не. Свакако су сви имали искуства са држањем онлајн-наставе претходне школске године, односно када је пандемија почела. Највећи број учитеља (63%) истакао је само недостатке онлајн-наставе ликовне културе. Значајан број учитеља (21%) наводио је и предности и мане, а најмање њих (10,2%) истакло је само предности оваквог облика наставе.

Осталих 5,8% није имало став о овоме. У већини случајева највећа предност по мишљењу испитаника је што ученици код куће нису временски ограничени да заврше ликовни рад (као што су на часу од 30 минута) и што имају више времена и могућности за проучавање визуелних подстицаја. Навешћемо један од типичних одговора у корист онлајн-наставе: *Ученици имају више времена да се посвете задаткој теми, моју одвојити више времена за одређен задатак него у редовној настави, иако је већа доступност материјала на интернету, моје је поставити више линкова, снимака, слика и слично (више ликовних подстицаја)*. Ипак, као што смо већ навели, највећи број испитаника је изнео своје ставове по питању недостатака онлајн-часова ликовне културе. Учитељи су углавном као главне мане истакли слабију мотивацију и заинтересованост ученика када раде ликовне задатке самостално код куће, недостатак размене идеја између ученика, као и разговора између учитеља и ученика, немогућност рада у групи, превелику помоћ родитеља у реализацији задатка итд. С обзиром на то да специфична природа предмета Ликовна култура изискује да се са ученицима ради уживо, директно и практично како би сама настава била ефикасна, на основу одговора учитеља можемо јасно уочити проблеме који су били најзаступљенији у току реализације онлајн-часова ликовне културе:

– изостанак праћења рада ученика и правремене повратне информације (Учитељи: *Када се ради онлајн, изостаје охрабрење током самог рада на задатку. Ученик може лако да одустати од задатка, а да ми то не исцртамо; Није успела моја моћ да у току самог рада ученика даје сујестину како би нешто урадили на лицу места; Часови ликовне културе се тешко могу организовати на даљину, нарочито у млађим разредима, где је потребно константно праћење рада; Мане су недостатак помоћи, комуникације и одмах повратне информације, као и естетске анализе);*

– недостатак мотивације и смањена комуникација међу ученицима (Учитељи: *Ученици немају увид у радове својих другара током самог рада, нема размене идеја између ученика; Недостатак је што не ради у групи вршњака која би била додатна мотивација за рад; Деца су мање мотивисана код куће у односу на школу, у школи се више труде око радова*).

– несамосталан рад ученика, односно помоћ родитеља у реализацији ликовних задатака (Учитељи: *Мана је што у појединим случајевима родитељи помажу деци; Родитељи раде умесно ученика*).

Од наведених недостатака онлајн-наставе ликовне културе учитељи као највећи проблем истичу то што нису били у могућности да пруже ученицима додатне информације и савете непосредно у току рада, као и да немогућност рада у групи са вршњацима утиче на смањену мотивацију деце приликом рада на ликовним задацима. Самим тим што није постојала могућност да се прати цео процес рада, учитељи верују да су деца често код куће превише помагали родитељи у ликовном раду. Ови резултати се у значајној мери слажу са резултатима других истраживања у којима се наводи да је уопште један од највећих изазова онлајн-наставе провера знања ученика и утврђивање да ли је постојала интервенција родитеља ученика приликом израде задатака, као да учитељи имају проблем јер нису добили јасна упутства о начину провере и оцењивања ученика у датим околностима (Aliyuh et al., 2020; Đorđić, Cvijetić i Damjanović, 2021).

Значај јуног фонда часова ликовне културе и часова од 45 минута. Иако смо већ испитали ставове учитеља о променама у организацији наставе ликовне културе у односу на актуелну епидемиолошку ситуацију, желели смо да сазнамо да ли је било још неких битних измена у контексту предмета Ликовна култура у току школске 2021/21. године. Више од половине

испитаника (68,8%) рекло је да није било неких других значајних промена. Остали испитаници су наводили промене које нису биле до тада обрађене упитником или су поново истицали оне које смо већ раније помињали, а за које су сматрали да су посебно проблематичне. Највећи број одговора се односио на то да су у ванредним околностима били „приморани” да дају више простора другим предметима (најчешће математици и српском), што нам пуно говори о устаљеним позитивистичким оквирима у којима се наша школа и даље налази, као и о невидљивим захтевима које намеће савремено друштво (Учитељи: *С обзиром на то да су ученици доста пројустили прошле године када су били на онлајн настави, морала сам да се више посветим описивању и математици из 1. разреда, ја сам имала мање времена у сарју. Како смо савладали садржаје другог разреда, нажалост трело је ликовно и музичко; Ликовна култура, као и други предмет иешина и уметности су занемарени. (...) Уколико је неопходно, часови ових предмета се ни не држе*). Многи су поново истакли да је смањење броја часова ликовне културе у школској 2020/21. години промена која је утицала на веома тешку реализацију ликовних задатака и немогућност постизања постављених циљева. Ипак, проблем који се највише издвојио међу одговорима учитеља је да су на наставу ликовне културе неповољно утицали скраћени часови (Учитељи: *Време од 30 минута није довољно ни за увод у рад на ликовним проблемима; Значајна промена је у временској артикулацији часа јер је за овај предмет сувише крајак период од 30 минута, час нисмо успевали да продужимо ни минут јер одмах након једне групе следе часови групе групе*), али и недостатак организовања рада у пару или групи (Учитељи: *Најбитније промене су у мањим могућностима за групни рад, анализу, естетску процену радова; Ученици су осетили потребу за већом активношћу из овог предмета, недостатак је им блок часова и рад у групама*).

С обзиром на то да су школе одлучивале о начину рада у школској 2020/21. години, резултати нам показују да учитељи увиђају и чак истичу неповољан утицај промена – скраћених часова, онлајн наставе, промењеног фонда, немогућности рада ученика у пару/групи – на ефикасну реализацију наставе ликовне културе, а самим тим и на развој дечјег ликовног стваралаштва. Њихови одговори нам јасно указују на то да су учитељи – упркос општој клими друштва и образовном систему у коме је најважније описменити ученике – свесни значаја визуелних уметности у образовању за избалансирани развој сваког детета. Закључци потврђују постојање јаза који постоји између великог значаја визуелних уметности у процесу одрастања и маргиналне позиције предмета Ликовна култура у образовном систему, а који је са пандемијом још више дошао до изражаја. Охрабрујући утисак за област визуелних уметности у контексту основношколског образовања јесте податак да велики број испитаника (60,9%) сматра да је важно да предмет Ликовна култура, у истој мери као и други предмети, задржи непромењен фонд часова у трајању од 45 минута, а чак 35,5% њих сматра да је настава ликовне културе посебно изгубила током ове школске године, више него што су остали предмети.

Закључак

Иако знамо да неће сва деца постати једног дана велики уметници, неопходно је да се истакне већи значај уметности у општем образовању и да путем уметности „[...] школе охрабре децу да развијају, проширују и задрже своју ра-

дозналост у визуелном свету” (Watts, 2005: 298). Стога је примарна функција наставе уметности да она сама постане доступна сваком детету – доступна као средство које ће их оснажити у суочавању са глобалним светом. Уметности се морају разумети као посебан начин сазнања, чију аутентичност карактеришу специфичне алатке и пракса. Како је уметничко знање различито од осталих знања у начинима на који се ствара смисао, методима којима се постиже истина и по својој изузетности, не само да је важно повезати уметности са остатком школског програма већ их треба учинити значајним интегративним делом образовања (Hadži Jovančić, 2012).

На основу спроведеног истраживања смо закључили да је став учитеља у нашој земљи да визуелна уметност треба да буде заступљена у довољној мери у општем образовању због њеног значаја за целокупни развој сваког детета, што се у великој мери слаже са наведеним ставовима стручњака из домена образовања у уметности. Такође, из резултата је видљиво да је кризна ситуација, попут епидемије светских размера, још више истиснула овај предмет на маргину. Услед наметнутих идеала савременог технократског друштва, дугогодишњих убеђивања да су уметности мање важне, учитељи заиста бивају принуђени да занемаре чак и своје личне ставове и не могу да се лако истргну из таквог контекста. Промене које можемо да наслутимо у будућности образовног система морале би да потекну управо од самих учитеља који ће бити подржани од стране креатора школских програма. Са таквом подршком биће могуће да се деци на овом узрасту не ускраћују простор и време за нешто што је већ дубоко укоренењено у њихову природу.

Литература

- Aliyyah, R. R., Rachmadtullah, R., Samsudin, A., Syaodih, E., Nurtanto, M. & Tambunan, A. R. S. (2020). The perceptions of primary school teachers of online learning during the COVID-19 pandemic period: A case study in Indonesia. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 7 (2), 90–109.
- Andrew, A., Cattan, S., Costa-Dias, M., Farquharson, C., Kraftman, L., Krutikova, S., Phimister, A. & Sevilla, A. (2020). *Learning during the lockdown: Real-time data on children's experiences during home learning*. London: Institute for Fiscal Studies.
- Arnheim, R. (1954). *Art and Visual Perception*. Berkeley: University of California Press.
- Arnheim, R. (1969). *Visual Thinking*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Biesta, G. J. J. (2017). The Beautiful Risk of Education. *Schools of Tomorrow Kick-off conference*. May 4–6, 2017. Retrieved July 24, 2020. from <https://www.youtube.com/watch?v=QMqFcVoXnTI>
- Bresler, L. (1998). "Child Art," "Fine Art," and "Art for Children": The Shaping of School Practice and Implications for Change. *Arts Education Policy Review*, 100 (1), 3–10.
- Bresler, L. (2004). Prelude. In: Bresler, L. (Ed.). *Knowing bodies, moving minds: Toward embodied teaching and learning* (7–11). Boston: Springer.
- Đorđić, D., Cvijetić, M. i Damjanović, R. (2021). Iskustva učitelja i nastavnika tokom realizacije nastave na daljinu usled pandemije virusa korona (COVID-1). *Inovacije u nastavi*, 34 (1), 86–103.
- Đuković, A., Mrvoš, I. i Radovanović, I. (2020). Vaspitanje i obrazovanje zasnovano na umetnosti kao inkluzivno vaspitanje i obrazovanje. *Inovacije u nastavi*, 33 (2), 1–14.
- Eisner, E. W. (1968). Instructional and Expressive Objectives: Their Formulation Use in Curriculum. *Seminar for Research in Art Education*. Chicago, February 1968.
- Eisner, E. W. (1976). *The Arts, Human Development, and Education*. Berkeley: McCutchan.
- Eisner, E. W. (1992). The misunderstood role of the arts in human development. *Phi Delta Kappan*, 73 (8), 591–595.
- Eisner, E. W. (2002). *The Arts and the Creation of Mind*. New Haven and London: Yale University Press.
- Hadži Jovančić, N. (2012). *Umetnost u opštem obrazovanju: Funkcije i pristupi nastavi*. Beograd: Učiteljski fakultet – Klett.
- Hadži-Jovančić, N. (2010). Uloga nastave umetnosti u svetlu savremenih tendencija u opštem obrazovanju. *Inovacije u nastavi*, 23 (4), 14–22.
- *International Arts Education Week* (2021). The News Review. Retrieved October 31, 2021. from <https://en.unesco.org/commemorations/artseducationweek>
- *Likovna kultura u nastavi na daljinu* (2021). Posećeno 13. 10. 2021. na <https://www.obrazovanje.org/blog/likovna-kultura-u-nastavi-na-daljinu/>
- *Moja škola* (2020). Posećeno 17. 10. 2021. from [www: https://mojaskola.rtsplaneta.rs/](http://www.mojaskola.rtsplaneta.rs/)
- *NAEA Position Statement on Early Childhood Art Education* (2021). The News Review. Retrieved November 1, 2021. from <https://www.arteducators.org/advocacy-policy/articles/513-naea-position-statement-on-early-childhood-art-education>
- Nikolova, M. (2007). *Umetničke škole u Beogradu (1857–1941)*. Beograd: Pedagoški muzej.

- *Pravilnik o planu nastave i učenja za prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja i programu nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2017). Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik, br. 10.
- *Pravilnik o posebnom programu obrazovanja i vaspitanja* (2020). Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik, br. 110.
- Radulović, L., Sekulić, J. (2021). Nastavničke brige o digitalnim tehnologijama u nastavi: pregled istraživanja. U: *Vaspitanje i obrazovanje u digitalnom okruženju* (97–102). Naučni skup *Vaspitanje i obrazovanje u digitalnom okruženju*, 15. 5. 2021. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Institut za pedagogiju i andragogiju; Pedagoško društvo Srbije.
- Sarvanović, A. (2017). *Obrazovni obrt: Ka savremenim teorijama obrazovanja u umetnosti i kulturi. Inovacije u nastavi*, 30 (1), 1–11.
- Sarvanović, A., Pavlović, M. (2021). Metodika nastave likovne kulture – izazovi i mogućnosti u vreme pandemije. U: *Nauka, nastava, učenje u izmenjenom društvenom kontekstu* (163–176). Naučni skup *Nauka, nastava, učenje u izmenjenom društvenom kontekstu*, 22. 10. 2021. Užice: Pedagoški fakultet.
- Southworth, G. W. (1982). *Art in the Primary School: Towards First Principles*. In: Herne, S., Cox, S. & Watts, R. (Eds.). *Readings in Primary Art Education* (21–32). Bristol & Chicago: Intellect Books.
- Suk Min, K. (2013). *Toward a Holistic Pedagogy of Art Integration* (doctoral dissertation). Toronto: Ontario Institute for Studies in Education University of Toronto.
- UNESCO (2002). *Open and distance learning – Trends, policy and strategy considerations*. Paris, FR: UNESCO.
- UNESCO (2020). *COVID-19 Educational disruption and response*. Retrieved January 29, 2022. from <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>
- Watts, R. (2005). *Attitudes to Making Art in the Primary School*. In: Herne, S., Cox, S. & Watts, R. (Eds.). *Readings in Primary Art Education* (287–299). Bristol & Chicago: Intellect Books.

Summary

In the introductory part of the paper, based on the relevant and professional literature in the domain of art, the authors look at the significance of visual arts for the entire development and good-quality education of children. The total number of lessons assigned for the school subject Art in the curricula for grades one to four of elementary education in Serbia is taken into consideration in order to point to the status of this subject in the lower grades of elementary school. The pandemics caused by the virus SARS-CoV-2 began in 2020 and it is still present in the world. It has redefined our way of living and made teachers look for new forms of organizing their lessons in line with the epidemiological measures. The aim of this paper is to investigate, in the context of Art instruction, how elementary school teachers have coped with the challenges created by the pandemic and determine whether this teaching area has changed its status relative to other teaching areas. The respondents to our questionnaire were 138 (N=138) elementary school teachers from different Serbian towns. The obtained results indicate that these teachers had to modify and adapt their teaching to a considerable extent. The conclusion is that elementary school teachers stress out the negative effects of the changes – a reduced number of Art lessons, shorter duration of lessons, the impossibility of pair and group work, as well as the introduction of online lessons – on the development of children's art creativity.

Keywords: *art in education, Art instruction, pandemic, online teaching.*